

פיוטי ראש השנה ויום הכיפורים מתורגמים ללאדינו

אורה (רודריג) שורצולד

Reuven Eliyahu Yisrael's Traduksyon Livre de las Poezias Ebraikas de ROSH ha-SHANA i KIPPUR 5670 and the Six Selihoth of the 5682 edition, Text in Rashi Characters and in Transliteration with an Introduction by Rabbi Isaac Yerushalmi, Cincinnati: Ladino Books 1989, xxviii + 79 pp.

הם זהה (עמ' 1-59);² מילון, שחיבר רבי ישראל למילים הקשות שבתרגומיו; לוח תיקונים; שער נוסף של חוברת פיוטים וסליחות [ומשמעו בעברית: 'תרגום חופשי של 35 פיוטים עבריים לראש-השנה, יום הכיפורים וסליחות מאת ראובן אליהו ישראל לשעבר הרב והחזן של הקהילה הספרדית-יהודית בקרא-יובה ברומניה ועכשיו הרב הראשי ברו-דוס ה'תרפ"ב'];³ שישה פיוטי סליחות.³ הספר כולל את הקדמת העורך (מלווה תמונת הרב ישראל); על שיטת התעתיק לאותיות לאטיניות; מזכרונותיו של העורך בספרדית-יהודית באותיות לאטיניות; רשימה אלפביתית של הפיוטים, הן בעברית והן באותיות לאטיניות; גלוסאר המילים הקשות שהביא רבי ישראל, באותיות לאטיניות.

לספר, ולסדרת הפרסומים שתבוא בעקבותיו, תפקיד כפול: (א) להציל את הטקסט משכחה, שכן רק עותקים בוד-

הספר הזה הוא ראשון בסדרת ספרים, שהמחבר, רבי יצחק ירושלמי מבית-המדרש לרבנים בסינסינאטי, אוהיו, מתכוון להוציא לאור. רובו של הספר כולל את הטקסט של הפיוטים והסליחות בתרגומו של רבי ראובן אליהו ישראל: בעמוד הימני מופיע הטקסט המצולם בהגדלה, ובעמוד השמאלי – תעתיק של הטקסט באותיות לאטיניות.

ואלו חלקיו של הספר: מימין לשמאל – השער בספרדית-יהודית [ומשמעו בעברית: 'תרגום חופשי של הפיוטים העבריים של ראש השנה ויום הכיפורים שנעשה בידי ראובן אליהו ישראל, הרב והחזן של הקהילה הספרדית-יהודית בקראיובה שברומניה, דפוס פראנקוס באיזמיר'];¹ הקדמת המחבר (רבי ראובן אליהו ישראל); נוסח הסליחות – עמוד צילום מוגדל של המהדורה המקורית באותיות רש"י מול עמוד תעתיק באותיות לאטיניות, כשמספר העמוד בשני-

1 De Sola Pool (ניר-יוויק 1937, 1939), שבה מצוי אותו פיוט בתרגום לאנגלית. לדוגמה: הפיוט 'ה' שמעתי ונרגזתי' (עמ' 20 במהדור רתנו) מופיע שם בעמ' 292.

2 בשולי עמ' 79 מובא שם בית הדפוס: אימפ' איל נוביליסטה.

1 אין איזכור של השנה, אך בנוסח המתרגם של השער ציין ירושלמי 5670 (ה'תר"ע 1910), כפי שמצוי גם בסוף הקדמת המחבר.
2 בראש הפיוט בתעתיק יש הפניה למספרי עמודים אחרים בסוגריים מרובעים. עמודים אלו מפנים את הקורא למהדורת המחזור לראש-השנה וליום הכיפורים של David

על מקצביותם (אולם בכל אותן הקבלות שהשוויתי, מספר ההברות של הנוסח העברי אינו שווה לאלו של התרגום); אבל אין זה תרגום מילולי בדומה לתרגומי הלאדינו, המשמרים בנוקשות את המבנה התחבירי העברי. הדוגמות הבודדות שמביא ירושלמי די בהן כדי להוכיח שאין התרגום מילולי.⁵

העורך נקט כמה עקרונות בהעתקת הלאדינו לאותיות לאטיניות: הדגשות במקור הועתקו גם בתעתיק; לדוגמה, המלה טיימפו, 'זמן', נכתבה באות שחורה ומוגדלת, בעמ' 27, כך נכתב גם בתעתיק. שורות הפזמון החוזר תועתקו בדרך-כלל באותיות מלוכסנות. את המילים העבריות והתורכיות כתב באות שונה, וכך יידע המעיין שמלה שאולה לפניו. לדוגמה: המילים כהן גדול ו-טורבאן,⁶ בעמ' 34, קירמיז 'אלון קרמס (שמכנינים מתולעיו צבע אדום)', בעמ' 36, מלשינות, בעמ' 37, ועוד רבות אחרות. הדבר בולט במיוחד במילים המיליים הקשות, שהמילים השאלות מועתקות בו בתעתיק הלאטיני באותיות מלוכסנות (איטאליקס).

על עקרונות התעתיק נוספו הערות אחדות בעמ' xxii, ברם אין עקיבות רבה תמיד בדרך הרישום. האותיות עי"ן ואל"ף לא נרשמו, ורק תנועתן סומנה. החי"ת העברית והכ"ף הרפה מסומנות בדרך-כלל ב-h. העורך אומר על הה"א, שהיא אינה מבוטאת בפי הספרדי, אך בתעתיק המילים העבריות הוא מסמנה ב-h, ולכן רב חוסר העקיבות. והרי דוגמאות אחדות:

- 4 אבות, ירושלים תשמ"ט, עמ' 17-18.
 5 גם ההשוואה של מילים אחדות לתרגום במחזור וינה (עמ' xiii) מעידה על שוני איכותי ממשי ביניהם.
 6 את המלה טורבאן, הרב ישראל גם טורח לפרש בשולי העמוד (ותרגום דבריו: 'מצנפת שנשאה הכהן הגדול בראשו').

דים נותרו בעולם מן הספרים האלה, ולענייננו – מן הנוסח הזה של הפיוטים והסליחות לראש-השנה וליום הכיפורים; (ב) לקרב את הלשון לאלו שעדיין יודעים לדבר ספרדית-יהודית, אך אינם קוראים עוד אותיות עבריות בכלל, ואותיות רש"י בפרט.

רבי ראובן אליהו ישראל (1856-1932), יליד רודוס ובן למשפחת רבנים ידועת שם, היה רוב ימיו הרב והחזן של קהילת הספרדים בעיר קראיובה שברומניה, ממערב לבוקארשט. רק בסוף ימיו חזר לשרת ברודוס כרב ראשי. היהודים בקהילה הספרדית בקראיובה התלוננו לפני הרב שהם אינם מבינים עברית, ולכן דברי הפיוטים והתפילות אינם מדברים אל לבם. הם חשים מנוכרים בעת התפילה ולכן השעמום אוהז בהם. רבי ישראל סבר, שהפיוטים מחממים את הלב, מרוממים את הנפש ומביאים לחרטה ולדמעות, ועל-כן תירגמם כך שגם אפשר יהיה לשוררם בספאניולית – אפילו תוך הקפדה על מלעיל ועל מלרע, במקביל לעברית.

רבי ישראל מכנה את תרגומו 'תרגום חופשי', וזה גם נוהגו בתרגומים אחרים.⁴ לדעת ירושלמי, התרגום הוא בכל זאת מילולי, משום שהוא צמוד לעברית צמידות טקסטואלית, וחופשי ויתו ניכרת רק בכך שהוא ממיר מילים בלאדינו באחרות, עסיסיות יותר, הנשמעות כמילים איטלקיות או צרפתיות. למרות הצמידות הטקסטואלית, אין לפנינו תרגום מילולי. רבי ישראל שומר על תוכנם של הדברים, ובמידה רבה גם

- 4 השווה למשל את תרגומו ל'פרקי אבות' (פרקי אבות קון טראדוקסיין ליבירה אין ז'ודיר-איספאניול, אי פידאסוס די מוראל, מאקסימוס אי פואיזיאס, די ראובן אליהו ישראל, איזמירנה, דפוס בן סיניור התרפ"ד) לתרגומי הלאדינו האחרים שהתפרסמו בידי אחרים. עיין בספרי 'תרגומי הלאדינו לפרקי

יהודית (ראה יצחק לעיל). יו"ד כפולה, המציינת עיצוריות בספרדית-יהודית נר-שמה ב-y, להבדל מן היו"ד הבודדת המציינת תנועה בלבד: דייו = Dyo, 'ה', ולא Dio (אם כי זה הכתיב הספרדי המ-קובל: Dios). ירושלמי נוקט תעתיק פו-נטי ב-y גם כשרבי ישראל כתב מילים ב-לי-, כי הן הגויות /y/ בספרדית-יהודית. לדוגמה: פ'ולייור = fuyir, 'לב-רוח', עמ' 38; לייו = yo, 'אני', עמ' 25.

מן ההקדמה של העורך, מהערות השוליים ומקטע זכרונותיו, מצטיירת חיבתו הרבה של הרב יצחק ירושלמי לחומר שבטיפולו. מדרך כתיבתו גם ניכרת אהבתו הרבה לפיוטים, לתרבות יהודי ספרד בכלל ולשפה הספרדית-יהודית בפרט. גישתו רגשית מאוד, והיא מטשטשת לפרקים את תיאורו הבלשני (שהייתי מצפה שיהיה יותר אובייקטיבי, ולא שיפוטי-ערכי). הוא כואב את כאבה של הספרדית-היהודית ה'טהורה' (אם יש כזו בכלל) עקב ההשפעה הצרפתית (והאיטלקית) הניכרת בתרגום, ומדגים אותה בעמ' v-viii. הוא גם דן בתופעות לשון אחרות, כגון: שימושים בצורות ארכאיות, שאילות מן התורכית ומלשו-נות אחרות, גיוונים בתרגום ושימושים מיוחדים. גם בדיונים אלו מורגשת גישתו הערכית.⁸

התרגום המובא משקף את לשונו הספרדית-יהודית של רבי ישראל, המכוון את דבריו לציבור הספרדי הממוצע בן-זמנו. הספרדית-היהודית לא קפאה על שמריה במרוצת הדורות. במאה ה-19 היתה השפעה רבה לבתי-

עמ'	המלה בתעתיק	המלה בטקסט המקורי
3	Sanhedrin	סנהדרין
3	rahamav	רחמי
5	ahot	אחות
7	Elohay	אלהי
9	hatamid ,ha-Ares	הארץ, התמיד
13	veha-mizbeah	והמזבח
15	leha	לך
16	Yah Shimha	יה שמך
19	Yishak ,Avraham	אברהם, יצחק

שי"ן בְּגֶרֶשׁ (ש') מיוצגת ב-sh (אך גם צירוף צד"י-ה"א או סמ"ך-ה"א מתועתק כך, ראה יצחק ברשימה לעיל), גימ"ל בְּגֶרֶשׁ (ג') ב-dj או ב-ch בהתאם להגייה באותו מקום. לדוגמה: אנג'ילים, 'מלאכים', בעמ' 30, מתועתק angeles; מוג'ו, 'הרבה', בעמ' 18, מתועתק muncho (משום מה הוסיף כאן n לצורה המתועתקת; ואף שזו הצורה המקובלת בדיבור, מן הראוי היה לדייק בתעתיק, גם אם אינו משקף תמיד הגייה המונית רווחת, שהרי בהרבה קהילות, מוג'ו ומונג'ו חיו בשלום זה בצד זה). זי"ן בְּגֶרֶשׁ (ז') מתועתק ב-j (לדוגמה: ז'ודיאה, 'יהודית', בעמ' 5, מתועתק Judia, איז'ו, 'בן', בעמ' 14 – ijo) כי כאשר רב ישראל כתב ז', וההגייה המקובלת היא /dj/, אין ירושלמי מהסס לתקן בתעתיק ולכתוב ג'. לדוגמה: ז'וזגאס, 'תשפוט' (הכתיב המקובל הוא ג'וזגאס, כמו ג'וזגו בעמ' 5), בעמ' 2 מתועתק djuzgas. הצד"י העברית תוע-תקה ב-s, כמקובל בהגייה הספרדית-

7 הכתיב ב-לי בספרדית-יהודית הוא פסודר-ספרדי במקרים רבים. אמנם יש בספרדית מילים רבות הכתובות ב-ll שהגיתן /y/, כגון אילייה (ella בספרדית; כאן בתעתיק eya, עמ' 4), אך במילים רבות, כמו 'אני' ואחרות, הלמ"ד אינה אטימולוגית.

8 כגון בהערה בעמ' xxi, שהרבה מיהודי ארצות הבאלקאן הוגים רק d קשה (ואינם מבחינים בין d לבין ḍ [כמו th במלה this באנגלית], ובדברם נדמה לנו שהם הולכים על גחלים.

הבלשני העובדתי טוב ונכון, ומעיד על למדנותו ועל הידע הלשוני הרחב של העורך – ההערות הערכיות בדבר איכותן של התופעות, נכונותן או יופיין אך פוגמות באובייקטיביות של הדיון. והערה לסיום: אף שהעורך מפנה את הקורא למהדורה המביאה את הפיוטים העבריים בתרגומם לאנגלית (ראה הערה 2), טוב יעשה, אם בפרסומים המתוכננים הנוספים יובא תרגום של הטקסט הספרדי-יהודי לאנגלית, שהרי הטקסט טים מכוונים לאוכלוסייה הקוראת אנגלית.

הספר של אליאנס, ויהודים רבים שלחו אליהם את ילדיהם, ולא אל ה'חברה' (החדר) המסורתית. לשון הדוברים היתה משופעת ב'צרפתיזמים', ואלו משתקפים בטקסט. הסתייגותו של ירושלמי מכמות המילים העבריות הרבות במילון המילים הקשות מוקשה בעיניי. המילים העבריות הן חלק נכבד וחשוב בספרדית-היהודית, ואין לי ספק, שהדובר הספרדי-יהודי הכירן היטב (לדוגמה: יסודות בפירוש אילימינטוס, ישיבות בפירוש סימינאר-יוס, ויכוח בפירוש דיסקוסיין או דיבאטיס, או קהילות בפירוש סינא-גוגאס). נדמה לי, שאף שהתיאור